

روش تحقیق آمیخته: رویکردی برتر برای مطالعات مدیریت

عباس بازرگان هرندی*

استاد دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه تهران، ایران

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۸۶/۵/۱۶، تاریخ تصویب: ۱۳۸۷/۲/۱۸)

چکیده

کند و کاو برای شناسایی و حل مسایل مدیریت و انجام پژوهش جهت شناخت پدیده‌های سیستم‌های تولید کالا و خدمات بر پایه دیدگاه‌های فلسفی معرفت-شناختی و انتخاب روش تحقیق انجام می‌شود. برای این منظور پژوهشگران، به طور ضمنی یا آشکار، یک دیدگاه فلسفی را مفروض داشته و مبتنی بر آن، نحوه گردآوری داده‌ها، تنظیم، تلخیص و چگونگی تحلیل شواهد را تعیین می‌کنند. از این رو، انتخاب روش تحقیق برای پی بردن به ناشناخته‌ها، بر پایه دیدگاه‌های فلسفی به عمل می‌آید. روش‌های تحقیق کمی مبتنی بر دیدگاه اصالت تحصیلی است و روش‌های تحقیق کیفی بر سه دیدگاه دیگر استوار است. از آنجا که روش‌های تحقیق کمی و کیفی به تنهایی نمی‌توانند پیچیدگی‌های مسایل و عناصر تشکیل‌دهنده نظام‌های تولید کالا و خدمات را بدون ارزیابی مورد مطالعه قرار دهند، ترکیب این روش‌ها مورد استفاده قرار گرفته و از آن تحت عنوان روش تحقیق آمیخته یاد شده است. در دهه گذشته استفاده از روش‌های تحقیق آمیخته گسترش یافته است. بر این اساس، در این مقاله، به سؤال‌های زیر پاسخ داده شده است: (الف) تحقیق آمیخته چیست، ویژگی‌های آن کدامند و کاربرد آن چه می‌باشد؟ (ب) مراحل انجام یک طرح تحقیق با روش‌های تحقیق آمیخته کدامند؟

واژه‌های کلیدی: پارادیم‌های تحقیق، روش تحقیق کمی، روش تحقیق کیفی، روش تحقیق آمیخته، مطالعات مدیریت.

مقدمه

برای کند و کاو درباره پدیده‌های مربوط به سازمان و مسایل مدیریت، از جمله منابع انسانی، بازاریابی، حسابداری و غیره، پژوهشگر به‌طور ضمنی دیدگاه(های) فلسفی زیربنایی معرفت‌شناختی را مفروض پنداشته و بر این پایه به انتخاب روش تحقیق می‌پردازد [۱]. به‌طور کلی، به‌منظور پی بردن به مسایل و واقعیت عناصر تشکیل‌دهنده نظام‌های تولید کالا و خدمات، چهار دیدگاه نظری- فلسفی زیربنایی معرفت‌شناسی را می‌توان مورد نظر قرار داد. این دیدگاه‌ها از نظر تعریف واقعیت پدیده‌ها و چگونگی دستیابی به شناخت درباره آن‌ها متفاوت هستند.

چهار دیدگاه نظری- فلسفی (پارادیم تحقیق) را به شرح زیر می‌توان مورد نظر قرار داد: اصالت تحصیلی (اثبات‌گرایی)؛ تفسیر‌گرایی؛ نظریه انتقادی، پسا ساخت‌گرایی (پسا ساختار‌گرایی). این پارادیم‌ها از نظر پاسخ به سه سؤال اساسی که درباره هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی و روش‌شناسی مطرح می‌شود متفاوت می‌باشند. به تعبیر دیگر، پاسخ این که: «واقعیت یک پدیده چیست؟»، «ماهیت شناخت درباره واقعیت این پدیده چیست؟» و «چگونه این شناخت حاصل می‌شود؟» در این چهار پارادیم تحقیق یکسان نیست. از این رو، پژوهشگر با انتخاب طرح تحقیق، به‌طور ضمنی آشکار می‌کند که از میان دیدگاه‌های نظری- فلسفی (پارادیم) تحقیق کدام را مبنای دستیابی به شناخت قرار داده است. علاوه بر آن، مهارت‌های پژوهشی مورد نیاز و سایر پیش-فرض‌های تحقیق ذی ربط آشکار می‌شود.

پژوهشگری که روش‌های تحقیق کمی را بر می‌گزیند، به‌طور ضمنی پارادیم اثبات‌گرایی (اصالت تحصیلی) را مبنای پی بردن به موقعیت نامعین (مسئله تحقیق) قرار می‌دهد. در این روش‌ها، مفروضه پژوهشگر آن است که می‌توان درباره پدیده‌های مورد مطالعه به‌طور عینی و بدون هیچ‌گونه اریبی به شناخت لازم دست یافت. وانگهی، در این دیدگاه، مفروضه دیگر پژوهشگر آن است که با صورت‌بندی فرضیه‌ها یا سؤال‌های تحقیق و استفاده از روش‌های تحقیق توصیفی و یا آزمایشی در شرایط کنترل شده می‌توان به شناخت لازم درباره پدیده‌های مورد مطالعه نایل آمد.

اما باید توجه داشت که تمام پدیده‌های سازمان و مدیریت، به‌ویژه پدیده‌هایی که با رفتار انسانی سروکار دارند، را نمی‌توان به شیوه کاملاً عینی و بدون اریبی مورد مشاهده قرار داد. وانگهی، کنترل متغیرهای ناخواسته درباره این پدیده‌ها بسیار دشوار است. لذا

مفروضه‌های زیربنایی استفاده از روش‌های تحقیق کمی معمولاً در پژوهش‌های مدیریتی صدق نمی‌کنند. برای مثال، یکی از صاحب‌نظران [۴]. مشکلات این روش‌ها را در بررسی‌های مربوط به نژاد و قومیت در پژوهش‌های سازمان و مدیریت مورد نظر قرار داده است. بدین جهت است که فقط با استفاده از روش‌های تحقیق کمی (از جمله: توصیفی-پیمایشی، توصیفی-تحلیلی و آزمایشی) به تنهایی نمی‌توان به واقعیت پدیده‌های مرتبط با سازمان و مدیریت دست یافت. شاید از این رو باشد که برخی اوقات مدیران بیان می‌کنند که یافته‌های پژوهشی منعکس شده در مطالعات مدیریت کمتر به مسایل آنان پاسخ می‌دهد. لذا توصیه شده است که از روش تحقیق آمیخته استفاده شود.

با توجه به مطالب یاد شده، هدف این مقاله پاسخ دادن به سؤال‌های زیر است: (الف) تحقیق آمیخته چیست و ویژگی‌های آن کدامند؟ کاربرد روش تحقیق آمیخته در مطالعات سازمان و مدیریت چه می‌باشد؟ (ب) مراحل انجام این گونه پژوهش چیست؟ کیفیت پژوهش به روش آمیخته به چه عواملی بستگی دارد؟

همان‌طور که اشاره شد، پارادیم‌های تحقیق زیر بنای انتخاب روش تحقیق هستند. بر پایه پارادیم‌های تفسیری، انتقادی و پساساخت‌گرایی، پژوهشگر به انتخاب روش‌های تحقیق کیفی می‌پردازد [۸]. این روش‌ها، که به بررسی ابعاد «کمتر پیدای» پدیده‌های مورد مطالعه می‌پردازند، شامل: مطالعه موردی زندگینامه‌نگاری، مصاحبه گروه‌های کانونی، قوم‌نگاری، نظریه برخاسته از داده‌ها، پدیدارشناسی، تاریخی، اقدام پژوهی و تحلیل گفتمان است [۱]. اما استفاده از روش‌های تحقیق کیفی به تنهایی نیز نمی‌تواند واقعیت پدیده‌های مربوط به مدیریت، از جمله رفتار انسانی و امثال آن، را آشکار کند. زیرا این روش‌ها فقط به مطالعه جنبه‌های غیر کمی پدیده‌ها می‌پردازند. بنابراین، برای پی بردن به مسایل مدیریت و درک واقعیت عناصر تشکیل دهنده سازمان و مدیریت، استفاده از هر دو دسته روش تحقیق کمی و کیفی ضرورت دارد.

با توجه به ضرورت یاد شده، در ده سال گذشته در ترکیب کردن روش‌های تحقیق کمی و کیفی برای انجام تحقیقات در حوزه مسایل اجتماعی و رفتاری، از جمله مسایل سازمان مدیریت، کوشش‌های ویژه‌ای به عمل آمده و از ترکیب این دو دسته روش‌ها مجموعه روش‌های تحقیق آمیخته پدیدار شده است [۲] [۹] [۱۰]. تجربه‌های به دست آمده در استفاده از روش‌های تحقیق آمیخته نشان می‌دهد که به کار بردن این روش‌ها امکان درک بهتر از پدیده‌های اجتماعی و رفتاری، از جمله رفتار سازمانی، و تبیین آن‌ها را فراهم

می آورد (همان منابع).

برای مثال، وقتی پژوهشگری بخواهد مسایل مرتبط با مدیریت آموزش عالی را شناسایی کند و تحلیل نماید، اگر به استفاده از روش‌های تحقیق کمی اکتفا کند فقط جنبه‌های قابل مشاهده و اندازه‌پذیر مدیریت را نمایان می‌کند و تحلیل می‌نماید. در این صورت، جنبه‌های غیر کمی نادیده گرفته می‌شود. هم‌چنین، چنان‌چه به روش‌های تحقیق کیفی اکتفا کند، جنبه‌های اندازه‌پذیر مدیریت آموزش عالی را نادیده می‌گیرد. از این رو، برای درک عمیق‌تر و پی بردن همه جانبه به مسایل مدیریت آموزش عالی می‌توان از ترکیب روش‌های کمی و کیفی استفاده نمود. این امر، ضرورت استفاده از روش‌های تحقیق آمیخته را آشکار می‌کند.

روش تحقیق آمیخته چنان است که با انتخاب روش‌های تحقیق کمی و کیفی مناسب و ترکیب مطلوب آن‌ها حاصل می‌شود. به طوری که میان هدف تحقیق، شیوه گردآوری داده‌ها و تحلیل آن‌ها، برای پاسخ دادن به سؤال‌های تحقیق، سازگاری لازم برقرار می‌گردد. در این صورت، علاوه بر منظور داشتن ابعاد اندازه‌پذیر پدیده‌های مورد مطالعه، سایر ابعاد این پدیده‌ها نیز مورد توجه قرار می‌گیرد.

در آغاز کوشش‌های مربوط به ترکیب کردن روش‌های تحقیق کمی و کیفی، برخی از پژوهشگران به ناسازگاری دیدگاه‌های فلسفی زیربنایی برای ترکیب روش‌های تحقیق کمی و کیفی اشاره می‌کردند و نسبت به استفاده از روش‌های آمیخته با دیدی تردیدآمیز می‌نگریستند [۱۱]. از این جمله، برخی پژوهشگران به مغایرت دو پارادایم تحقیق کمی و کیفی اشاره کردند و ناسازگاری آن‌ها را یادآور می‌شدند. اما، اکنون پس از گذشت بیش از یک دهه از کار برد این روش‌ها، و توجه به مبنای عملگرایی در روش تحقیق آمیخته، تردیدهای یاد شده به یقین تبدیل شده است [۱۳]. به طوری که نتایج حاصل از پژوهش‌های انجام شده با روش‌های آمیخته، افقی امیدبخش را برای شناخت پدیده‌های اجتماعی و رفتاری نمایان می‌کند. در حال حاضر بیش از پیش استفاده از این روش‌ها مورد تاکید قرار گرفته و به طور گسترده رایج شده است [۳] [۷].

۲. روش تحقیق برای پاسخ دادن به سؤال‌های این پژوهش

برای پاسخ دادن به سؤال‌های یاد شده در بالا، ابتدا به گردآوری اطلاعات از منابع موجود در باره مبانی معرفت‌شناسی، روش‌شناسی تحقیق و روش‌های تحقیق در علوم

رفتاری و اجتماعی پرداخته شد. سپس نمونه‌ای نظری از مقاله‌های انتشار یافته با رویکردهای کمی و کیفی در حوزه سازمان و مدیریت مورد توجه قرار گرفت. سرانجام با دسته‌بندی و تحلیل اطلاعات به دست آمده، به سئوال‌های یادشده پاسخ داده شد.

۳. یافته‌های پژوهش و بحث درباره آن‌ها

تعریف و ویژگی‌های روش تحقیق آمیخته

پژوهش‌های آمیخته پژوهش‌هایی هستند که با استفاده از ترکیب دو مجموعه روش‌های تحقیق کمی و کیفی به انجام می‌رسند. معمولاً در انتخاب عنوان طرح‌های تحقیق که با استفاده از روش‌های تحقیق آمیخته انجام می‌شود از عبارت‌ها یا واژه‌هایی مانند: روش‌های پژوهش ترکیبی، مدل آمیخته، بهم تنیدگی، روش چندگانه، روش‌شناسی آمیخته استفاده می‌شود [۱۲]. همان‌طور که در این عبارت‌ها آشکار است، در روش‌های تحقیق آمیخته برای بررسی یک مسئله پژوهشی، پژوهشگر با به کار بردن مجموعه روش‌هایی که اساس آن‌ها پارادیم‌های گوناگون است، بررسی موقعیت نامعین را میسر کند و فرایند آن را تسهیل می‌نماید.

از آن‌جا که در طراحی و اجرای طرح‌های تحقیق با روش‌های آمیخته از هر دو دسته روش تحقیق کمی و کیفی استفاده می‌شود، ویژگی‌های اصلی روش‌های تحقیق آمیخته متأثر از چگونگی استفاده از دو دسته روش‌های کمی و کیفی است. چگونگی استفاده از این دو دسته روش به ویژگی‌های زیر بستگی دارد: (الف) میزان اولویت یا اهمیتی که به هر یک از دو دسته تحقیق کمی یا کیفی اختصاص می‌یابد، (ب) چگونگی توالی استفاده از روش‌های تحقیق کمی و کیفی.

در تدوین یک طرح تحقیق با استفاده از روش‌های آمیخته، پژوهشگر باید ضرورت استفاده از هر دو نوع تحقیق کمی و کیفی را توجیه کند. در انجام این امر، پژوهشگر بیان می‌کند که در اجرای طرح تحقیق، وزن (اهمیت) کدام یک از این دو دسته روش (کمی یا کیفی) بیشتر است. برای مثال در یک پژوهش آمیخته که از روش تحقیق توصیفی (اکتشافی) و روش تحقیق مصاحبه گروه‌های کانونی استفاده می‌شود، پژوهشگر در طرح تحقیق بیان می‌کند که آیا به نتیجه تحقیق بیشتر اهمیت می‌دهد یا به فرایند اجرای پژوهش جهت دستیابی به درک ملموس‌تری از واقعیت مورد مطالعه [۶] [۷]. هم‌چنین در تحلیل داده‌ها، پژوهشگر بیان می‌کند که آیا ترجیح می‌دهد یافته‌ها را با استفاده روش‌های تفصیلی

تحلیل آماری به دست آورد یا این که به درک لایه‌های چندگانه داده‌ها پرداخته و به طور موضوعی آن‌ها را تحلیل کند تا به درک عمقی تری از پدیده مورد مطالعه دست یابد.

همان‌طور که در بالا اشاره شد، یکی دیگر از ویژگی‌های پژوهش‌های آمیخته، توالی استفاده از روش‌های تحقیق کمی و کیفی است. پژوهشگر از نظر زمانی می‌تواند داده‌های کمی و کیفی را به طور همزمان گردآوری کند یا این که به توالی، یکی را ابتدا گردآوری کند و سپس به گردآوری دیگری پردازد. این امر می‌تواند به یکی از سه حالت زیر رخ دهد: ۱. ابتدا داده‌های کمی گردآوری شود، سپس به گردآوری داده‌های کیفی پرداخته شود، ۲. ابتدا داده‌های کیفی گردآوری شود، پس از آن به گردآوری داده‌های کمی پرداخته شود، ۳. هر دو نوع داده‌های کمی و کیفی در یک زمان گردآوری شود. هر یک از حالت‌های سه‌گانه یاد شده را در عمل می‌توان به شرح زیر ملاحظه کرد:

الف. اگر هدف تحقیق آن باشد که پژوهشگر پدیده‌ای را تبیین کند، ضرورت آن است که ابتدا داده‌های کمی گردآوری شود، سپس با گردآوری داده‌های کیفی ابعاد مختلف این پدیده با تفصیل بیشتری آشکار گردد. برای مثال، به منظور بررسی پدیده احساس بیگانگی نسبت به کار در یک سازمان تولیدی، پژوهشگر ابتدا به گردآوری داده‌های کمی درباره برخی متغیرهای کمی مرتبط، مانند فراوانی سوانح ناشی از کار، فراوانی بیماری‌های مرتبط با محیط کار، «مقیاس بیگانگی با کار» و امثال آن، می‌پردازد. با انجام این امر، تصویری کمی از برخی متغیرهای مرتبط با مشکل مورد مطالعه به دست می‌آورد. پس از آن با گردآوری داده‌های کیفی (از طریق روش تحقیق برخاسته از داده‌ها)، می‌تواند به درک مشکل و چگونگی رخ دادن آن پردازد.

ب. در صورتی که پژوهشگر بخواهد برای بررسی یک مسئله، با تدوین یک ابزار اندازه‌گیری، به مشاهده متغیرهای کمی پردازد، لازم است در مرحله اول، داده‌های کیفی را گردآوری نماید تا ابزار اندازه‌گیری ساخته شود. سپس، در مرحله بعد با استفاده از ابزار یادشده، داده‌های کمی را گردآوری می‌نماید. برای مثال، چنانچه هدف پژوهشگر آن باشد که مشکلات فضاهای کاری در سازمان‌های اداری را در یک سازمان دولتی مورد بررسی قرار دهد، ابتدا با استفاده از روش مصاحبه گروه‌های کانونی به گردآوری داده‌های کیفی می‌پردازد تا براساس آن‌ها به شناسایی حیطه‌های اصلی مشکلات پرداخته و سپس پرسشنامه طرح تحقیق را تدوین کند. پس از آن، با انجام روش تحقیق توصیفی - پیمایشی، داده‌های کمی را گردآوری می‌نماید.

ج. پژوهشگر با استفاده از منابع مختلف، داده‌ها را به هم مرتبط می‌کند. به عبارت دیگر با بهم‌تنیدگی داده‌های کمی و کیفی به تطابق همگونی آن‌ها می‌پردازد، به طوری که به نحو بهتری به موقعیت نامعین پی برد. در این صورت داده‌های کمی و کیفی را هم‌زمان گردآوری می‌کند. برای مثال، در بررسی نیازهای آموزشی مدیران یک سازمان، پژوهشگر با اجرای یک پرسشنامه به گردآوری داده‌های کمی درباره فعالیت‌ها و کنش‌های مدیران واحدهای سازمانی می‌پردازد. هم‌زمان با آن، از طریق یک مطالعه موردی ضمن توجه به چارچوب نظری، فعالیت‌ها و کنش‌های مدیران را درباره عوامل سازمانی، در یک مدت زمان نمونه از فعالیت سازمان مورد مطالعه، مشاهده می‌کند و داده‌های کیفی درباره آن‌ها گردآوری می‌نماید. سپس با بهم‌تنیدن این داده‌ها، به تحلیل میزان تطابق کنش‌هایی که مدیر باید انجام دهد با کنش‌هایی که در عمل مشاهده می‌شود می‌پردازد. سرانجام با استفاده از این تحلیل، نیازهای آموزشی مدیران استنباط می‌شود.

مثال‌هایی از کاربرد روش تحقیق آمیخته

در اینجا به عرضه مثال‌هایی از کاربرد روش‌های آمیخته می‌پردازیم. به منظور بررسی تعامل میان رفتار ادراک شده کارکنان و انگیزه‌های شخصی در تصمیم‌گیری برای انتخاب وسیله جهت مسافرت‌های سازمانی، یک طرح تحقیق به روش آمیخته به اجرا درآمد [۱۵]. در انجام این تحقیق، در مرحله نخست از روش تحلیلی-توصیفی استفاده شد، یک نمونه تصادفی به حجم ۳۹۲ نفر از کارکنان انتخاب شد و داده‌های کمی درباره آنان گردآوری شد. این داده‌ها با استفاده از رگرسیون لجیستیک مورد تحلیل قرار گرفت. سپس، در مرحله دوم یک نمونه نظری از کارکنان به حجم ۲۴ نفر انتخاب شد و با آنان مصاحبه به عمل آمد. سرانجام با تلفیق یافته‌های حاصل از مرحله اول و دوم به سوال‌های تحقیق پاسخ داده شد.

در طرح تحقیق دیگری، به منظور بررسی اشکالات ناشی از تاثیر شرایط محیطی بر تشخیص سازمانی با استفاده از پرسشنامه‌های دارای پرسش‌های باز-پاسخ و بسته-پاسخ، روش آمیخته به کار رفته است [۱۴]. در مرحله نخست این طرح، ابتدا یک طرح تحقیق آزمایشی به روش دو گروهی تصادفی شده مورد استفاده قرار گرفت. هر یک از دو گروه آزمایشی و گواه شامل ۹۲ نفر کارکنان بودند. به گروه آزمایشی یک پرسشنامه شامل

پرسش‌های بسته- پاسخ و باز- پاسخ داده شده بود. در حالی که پرسشنامه گروه گواه شامل فقط پرسش‌های باز- پاسخ بود. تحلیل آماری داده‌های گردآوری شده نشان داد که میان نظر کارکنان درباره ضعف‌های سازمانی در دو گروه تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. در مرحله دوم اجرای طرح، تحلیل محتوای موضوعی از داده‌های حاصل از پرسش‌های باز- پاسخ به عمل آمد. نتایج این تحلیل حاکی از آن است که ادراک دو گروه از توانمندی‌های سازمانی کاملاً متفاوت است.

انواع طرح‌های تحقیق آمیخته

طرح‌های تحقیق آمیخته را از یک نظر می‌توان به دو بخش عمده تقسیم کرد: طرح‌های تحقیق به روش آمیخته و طرح‌های تحقیق با مدل آمیخته. طرح‌های تحقیق به روش آمیخته طرح‌هایی هستند که در آن‌ها پژوهشگر در آغاز بررسی از پارادایم تحقیق کمی استفاده می‌کند و سپس طرح تحقیق مبتنی بر پارادایم کیفی را به کار می‌برد. برای مثال، پژوهشگری ممکن است ابتدا یک طرح تحقیق آزمایشی (کمی) را به اجرا درآورد و پس از آن به اجرای یک مصاحبه گروه‌های کانونی (کیفی) با آزمودنی‌ها بپردازد تا نظر آنان را نسبت به نتایج طرح آزمایشی جویا شود و میزان توافق آنان را با نتایج آزمایش مورد تحلیل قرار دهد. به عبارت دیگر طرح‌های تحقیق به روش آمیخته را می‌توان مانند دو بررسی کوچکتر در درون یک بررسی وسیع‌تر قلمداد کرد.

در طرح‌های تحقیق با مدل آمیخته، پژوهشگر رویکردهای کمی و کیفی پژوهش را با هم می‌آمیزد و به اجرا در می‌آورد به عنوان مثال، پژوهشگری ممکن است یک بررسی پیمایشی را با استفاده از یک پرسشنامه شامل سؤال‌های بسته- پاسخ و نیز انجام مصاحبه از طریق سؤال‌های باز- پاسخ (برای گردآوری داده‌های کیفی) به اجرا درآورد و سپس آن‌ها را تحلیل کند. یا این‌که، پژوهشگر دیگری ممکن است ابتدا داده‌های کیفی را گردآوری کرده و سپس آن‌ها را به کمیت تبدیل کند و مورد تحلیل قرار دهد.

وانگهی یکی دیگر از صاحب‌نظران طرح‌های تحقیق آمیخته را به شرح زیر به سه دسته تقسیم می‌کند [۷]:

- الف. طرح‌های تحقیق آمیخته بهم تنیده
- ب. طرح‌های تحقیق آمیخته تشریحی
- ج. طرح‌های تحقیق آمیخته اکتشافی

در اینجا به اختصار به شرح هر یک از این دسته‌ها پرداخته می‌شود.

الف. طرح‌های تحقیق آمیخته بهم تنیده

در این نوع طرح‌ها، پژوهشگر به هر دو مجموعه داده‌های کمی و کیفی وزن (اهمیت) مساوی می‌دهد. برای مثال برای پی بردن به کیفیت محیط دوره و عملکرد یادگیری در دوره‌های آموزش رشد حرفه‌ای کارکنان، پژوهشگری که از طرح بهم-تنیده استفاده می‌کند، سه مؤلفه را مورد توجه قرار می‌دهد: الف. در گردآوری نمره‌های آزمون عملکردی در دوره آموزشی و اندازه‌گیری سایر متغیرها (از جمله دانش قبلی و ...) و نیز گردآوری داده‌های کیفی از طریق مصاحبه و مشاهده به یک نسبت اهمیت می‌دهد، ب. داده‌های کمی و کیفی مورد نظر را به‌طور همزمان گردآوری می‌نماید، ج. در تحلیل داده‌ها به مقایسه دو دسته داده‌های کمی و کیفی می‌پردازد تا همگونی یافته‌ها را نمایان کند و تطابق نتیجه‌گیری از این دو دسته را آشکار سازد.

ب. طرح‌های تحقیق آمیخته تشریحی

در این نوع طرح‌ها، پژوهشگر به منظور تشریح یک پدیده، وزن اصلی را به داده‌های کمی اختصاص می‌دهد، اما از داده‌های کیفی برای تشریح ابعاد مختلف پدیده استفاده می‌کند. هم‌چنین، فرایند گردآوری داده‌ها را در دو مرحله به انجام می‌رساند. در مرحله اول داده‌های کمی گردآوری می‌شود، سپس داده‌های کیفی گردآوری می‌گردد. به عبارت دیگر، از داده‌های کیفی برای توضیح بیشتر و آشکار کردن برخی جنبه‌های ابهام برانگیز استفاده می‌شود. به رغم آشکاری مراحل انجام تحقیق، دشواری طرح تحقیق تشریحی در آن است که پژوهشگر درباره این که کدام جنبه از پدیده مورد مطالعه را باید با گردآوری داده‌های کیفی بررسی کند، لازم است قبلاً تصمیم‌گیری نماید. برای مثال، به منظور بررسی «فرایند اشتغال دانش‌آموختگان رشته‌های مدیریت در شهر تهران» می‌توان طرح تحقیق آمیخته تشریحی را به کار برد. در انجام این پژوهش، یکی از متغیرهای اصلی مورد مطالعه می‌تواند مدت زمان بیکاری پس از دانش‌آموختگی باشد. بنابراین با گردآوری داده‌های کمی درباره این متغیر، دامنه و مدت زمان بیکاری مشخص می‌شود. به‌ویژه با تعیین فراوانی و نسبت دانش‌آموختگان در طیف بیکاری، می‌توان توزیع فراوانی صفت متغیر را آشکار کرد. پس از این مرحله پژوهشگر می‌تواند با شناسایی دانش

آموختگانی که کمترین و بیشترین مدت زمان بیکاری را داشته‌اند، نسبت به گردآوری داده‌های کیفی از طریق مصاحبه و مشاهده مستقیم اقدام کند و اطلاعات تفصیلی درباره فرایند اشتغال/بیکاری آنان را به دست آورد و مورد تحلیل قرار دهد.

ج. طرح‌های تحقیق آمیخته اکتشافی

در طرح‌های تحقیق آمیخته اکتشافی، پژوهشگر درصدد زمینه‌یابی درباره «موقعیت نامعین» می‌باشد. برای این منظور ابتدا به گردآوری داده‌های کیفی می‌پردازد. انجام این مرحله او را به توصیف جنبه‌های بی‌شماری از پدیده هدایت می‌کند. با استفاده از این شناسایی اولیه، امکان صورت‌بندی فرضیه(هایی) درباره بروز پدیده مورد مطالعه فراهم می‌شود. پس از آن، در مرحله بعدی، پژوهشگر می‌تواند از طریق گردآوری داده‌های کمی، فرضیه(ها) را مورد آزمون قرار دهد.

بنابراین در این نوع طرح‌های تحقیق آمیخته، به داده‌های کیفی اهمیت بیشتری داده می‌شود. علاوه بر آن در توالی گردآوری داده‌ها ابتدا داده‌های کیفی و سپس داده‌های کمی گردآوری می‌شوند. بالاخره، پژوهشگر بر مبنای یافته‌های حاصل از داده‌های کیفی، سعی بر آن دارد که داده‌های کمی را گردآوری کند تا تعمیم‌پذیری یافته را میسر سازد. به‌عنوان مثالی از کاربرد طرح تحقیق آمیخته اکتشافی، می‌توان بررسی «فرایند اجرایی و عملکرد شوراهای استانی تحقیقات آموزش و پرورش» را مورد نظر قرار داد. برای انجام این طرح، در مرحله اول، پژوهشگر می‌تواند با استفاده از روش تحقیق نظریه‌برخاسته از داده‌ها از میان شوراهای استانی، با نمونه‌گیری نظری تعدادی مناسب (برای مثال ۱۰ شورا) انتخاب کند و در هر شورا با سه نفر عضو و مجموعاً با ۳۰ عضو شورا به مصاحبه بپردازد. با تحلیل داده‌های گردآوری شده، پژوهشگر می‌تواند فرایند اجرایی و عملکرد شوراها را در رابطه با بافت سازمانی، جریان امور و تصمیم‌گیری نسبت به طرح‌های تحقیق تبیین کند. پژوهشگر، در مرحله دوم به گردآوری داده‌های کمی از اعضای شورا می‌پردازد. در این مرحله ضمن تعیین متغیرهای اصلی و تدوین ابزار گردآوری داده‌های کمی (پرسشنامه) و انتخاب نمونه‌ای تصادفی از میان شوراهای استانی تحقیقات آموزش و پرورش به گردآوری و تحلیل داده‌ها می‌پردازد. پس از آن، پژوهشگر براساس نتایج به دست آمده امکان تعمیم یافته‌ها را فراهم می‌آورد.

گام‌های انجام طرح‌های تحقیق آمیخته

اجرای یک طرح تحقیق با استفاده از روش‌های آمیخته را می‌توان با طی کردن مراحل زیر به انجام رساند [۷].

گام اول. تعیین میزان عملی بودن اجرای پژوهش با استفاده از روش‌های آمیخته
در این مرحله، پژوهشگر باید نسبت به توانایی خود در گردآوری داده‌های کمی و کیفی اطمینان حاصل کند. برای این منظور، او باید از مهارت‌های پژوهشی لازم برخوردار بوده و بر انواع طرح‌های تحقیق کیفی و کمی تسلط داشته باشد. هم‌چنین در این مرحله لازم است نسبت میزان آشنایی افرادی که قرار است پیشنهاد اولیه طرح تحقیق آمیخته را ارزیابی کنند، اطلاع داشته باشد. به عبارت دیگر، پژوهشگر باید مطمئن شود که داوران با روش‌های آمیخته آشنایی دارند تا بتوانند به داوری طرح تحقیق بپردازند. در غیراین صورت، پژوهشگر باید در طرح تحقیق با تفصیل بیشتری درباره طرح‌های تحقیق آمیخته توضیح دهد و به بیان ضرورت کاربرد آن‌ها بپردازد.

گام دوم. توجیه اجرای طرح

پس از آن که عملی بودن اجرای طرح آشکار شد، پژوهشگر باید ضرورت اجرای طرح تحقیق را با استفاده از روش‌های آمیخته توجیه کند. برای این منظور لازم است مشخص کند که کدام یک از سه نوع طرح تحقیق یاد شده می‌تواند به کار رود.

گام سوم. تعیین راهبرد گردآوری داده‌ها

در این مرحله پژوهشگر شیوه گردآوری داده‌ها را تعیین می‌کند. برای این منظور باید موارد زیر به انجام برسد:

- تعیین اهمیت هر یک از مجموعه داده‌های کمی و کیفی.
- تعیین توالی زمانی گردآوری داده‌های کمی و کیفی.
- تعیین نوع و شکل داده‌های مورد گردآوری.

گام چهارم. تدوین سؤال‌های پژوهشی کمی و کیفی

در این مرحله پژوهشگر سعی بر آن دارد که سؤال‌های پژوهشی کمی و کیفی را متمایز کند. در برخی از طرح‌های تحقیق با استفاده از روش‌های آمیخته به دشواری

می‌توان در آغاز پژوهش هر دو نوع سؤال را بیان داشت. زیرا در فرایند تحقیق است که پژوهشگر به نوع سؤال‌های کمی یا کیفی پی می‌برد. از این جمله می‌توان به طرح‌هایی که دارای دو مقطع زمانی در فرایند اجرایی می‌باشند، اشاره کرد. معمولاً در طرح‌های آمیخته که دارای دو مقطع زمانی است، پژوهشگر هر دو نوع سؤال‌های کمی و کیفی را به ترتیب برای این دو مقطع بیان می‌دارد. در این جا یادآوری این نکته ضرورت دارد که منظور از سؤال‌های کمی سؤال‌هایی است که در آن‌ها رابطه میان دو یا چند متغیر مورد نظر قرار می‌گیرد، به طوری که جهت تغییرات نمایان می‌شود. در حالی که در سؤال‌های کیفی پژوهشگر در صدد پی بردن به ماهیت پدیده است.

گام پنجم. گردآوری داده‌های کمی و کیفی

در این مرحله، پژوهشگر براساس نوع طرح تحقیق به گردآوری داده‌های مورد نیاز می‌پردازد. شک نیست که براساس نوع طرح، اولویت گردآوری داده‌های کمی یا کیفی تعیین خواهد شد. هم‌چنین شکل داده‌ها و نوع ابزار گردآوری داده‌ها مشخص می‌شود. البته واضح است که پژوهشگری که مجری طرح تحقیق آمیخته است، باید فردی باشد که در استفاده از هر دو مجموعه روش‌ها (کمی و کیفی) از توانایی کافی و تسلط برخوردار باشد.

گام ششم. تنظیم داده‌ها

در صورتی که طرح تحقیق از نوعی باشد که ابتدا داده‌های کمی گردآوری شده باشد، پژوهشگر در این مرحله داده‌ها را در نگاره‌ها آماری تنظیم می‌کند. انجام این مرحله به فرایند گردآوری داده‌های کیفی یاری می‌دهد. البته در صورتی که طرح تحقیق از نوع دیگری باشد می‌توان انجام این مرحله را با مرحله بعدی در هم ادغام کرد.

گام هفتم. تحلیل داده‌ها

در انجام این مرحله، پژوهشگر براساس نوع طرح تحقیق، می‌تواند داده‌ها را به طور هم‌زمان تحلیل کند، یا این که جدا جدا به تحلیل آن‌ها بپردازد.

گام هشتم. تهیه گزارش تحقیق

در انجام طرح‌های تحقیق با استفاده از روش‌های آمیخته، برای تهیه گزارش تحقیق دو

گزینه وجود دارد: الف. تهیه گزارش تحقیق به طور یک مرحله‌ای در یک جلد (عرضه نتایج یافته‌های حاصل از داده‌های کمی و کیفی در یک جلد)، ب. تهیه گزارش تحقیق در دو جلد (جلد اول درباره گردآوری و تحلیل داده‌های کمی و یافته‌های حاصل از آن‌ها و جلد دوم درباره داده‌های کیفی و نتایج کلی حاصل از انجام تحقیق با داده‌های کمی و کیفی). همان‌طور که قبلاً اشاره شد، با به کار بردن طرح‌های تحقیق که در آن‌ها فقط از یک روش (کمی یا کیفی) استفاده شود نمی‌توان به‌طور جامع به سؤال‌های مربوط به موقعیت‌های نامعین کلی پدیده‌های مربوط به سیستم‌های اجتماعی - رفتاری پاسخ داد. اما با استفاده از روش‌های تحقیق آمیخته امکان درک مطلوب‌تر و شناخت ابعاد بیشتری از موقعیت‌های نامعین فراهم می‌شود. اما، نظر به نو بودن مفهوم و روش‌های آمیخته، هنوز در اغلب سازمان‌های آموزشی و پژوهشی با این روش‌ها و کاربرد آن‌ها به قدر کفایت آشنایی حاصل نشده است. به عبارت دیگر، نه تنها پژوهشگران بلکه داوران این‌گونه طرح‌های پژوهشی هنوز آشنایی لازم را با روش‌های تحقیق آمیخته به دست نیاورده‌اند. لذا پژوهشگری که مایل به استفاده از این روش‌ها است، در آغاز طرح تحقیق باید ضرورت بکار بردن آن‌ها را نمایان کند و به تفصیل مراحل انجام طرح را تشریح کند. به طوری که حتی داورانی که آشنایی قبلی با روش‌های آمیخته ندارند بتوانند به ضرورت به کار گرفتن این‌گونه روش‌ها پی برند. برای آشنایی بیشتر، در اینجا به اختصار به چگونگی بیان چنین ضرورتی اشاره می‌شود.

ابتدا پژوهشگر باید با توجیهی قوی ضرورت استفاده از این طرح‌ها را عرضه کند. به عبارت دیگر، پژوهشگر، در تدوین طرح تحقیق پس از بیان هدف کلی و هدف‌های ویژه طرح، به این نکته اشاره می‌کند که برای تحقق هدف‌های ویژه استفاده از یک روش (کمی یا کیفی) به تنهایی کفایت نمی‌کند. سپس باید به ضرورت استفاده از ترکیب روش‌های تحقیق برای گردآوری داده‌های کمی و کیفی اشاره کند. پس از آن، از نظر اولویت گردآوری داده‌ها یکی از دو نوع داده‌ها (کمی یا کیفی) را مورد تاکید قرار دهد. علاوه بر آن، توالی زمانی گردآوری دو نوع داده‌ها را بیان کند. بالاخره نحوه تحلیل داده‌ها و سازگاری آن با نوع طرح تحقیق آمیخته را توصیف نماید.

۴. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در دو دهه گذشته علاوه بر پارادیم مرسوم تحقیق (مبتنی بر اصالت تحصیلی) استفاده از

پارادیم‌های دیگری مورد توجه قرار گرفته است. به طوری که در حال حاضر برای شناسایی مسایل و مشکلات سیستم‌های اجتماعی- رفتاری به طور اعم، و سازمان‌های تولید کالا و خدمات به طور اخص، استفاده از روش‌های مبتنی بر ترکیب پارادیم‌های تحقیق از اهمیت برخوردار شده است. زیرا به رغم ماهیت پیچیده این سیستم‌ها و محیط‌ها، نمی‌توان فقط به استفاده از یک روش (کمی یا کیفی) اکتفا کرد و به شناخت کافی نسبت به موقعیت‌های نامعین دست یافت. با توجه به این امر، برای پی بردن به مسایل سازمان و مدیریت و کوشش در جهت حل آن‌ها استفاده از ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی ضرورت یافته است. در راستای بر آوردن این نیاز، در دهه اخیر ترکیب کردن روش‌های کمی و کیفی، تحت عنوان روش‌های تحقیق آمیخته، رایج شده است.

به طور کلی سه نوع طرح تحقیق آمیخته را می‌توان مورد نظر قرار داد. این طرح‌ها به شرح زیر است: الف. بهم تنیده، ب. تشریحی، ج. اکتشافی. تفاوت این سه نوع طرح مربوط به اولویت در گردآوری داده‌های کمی یا کیفی، توالی در تصمیم‌گیری برای گردآوری داده‌های کمی و کیفی و نیز مربوط به راهبردهای تحلیل داده‌ها است. تحلیل داده‌های حاصل از طرح‌های آمیخته، که بر حسب نوع طرح انجام می‌شود، را به شرح زیر می‌توان به عمل آورد:

الف. طرح‌های بهم تنیده

در این نوع طرح‌ها که داده‌های کمی و کیفی هم‌زمان گردآوری می‌شود، پژوهشگر داده‌های کیفی با استفاده از کدگذاری مقوله‌بندی کرده و هر مقوله را شماره‌گذاری می‌کند. سپس فراوانی هر یک از مقوله‌ها را تعیین می‌کند و به توصیف آن‌ها می‌پردازد. پس از آن دو مجموعه داده‌های کمی و کیفی را مقایسه می‌کند. یا این که داده‌های کمی را ابتدا با روش تحلیل تعاملی مورد بررسی قرار داده سپس عامل‌هایی که به‌عنوان موضوع‌های مورد بررسی انتخاب می‌شوند با داده‌های کیفی مورد مقایسه قرار می‌دهد. یا این که پژوهشگر می‌تواند نتایج را مقایسه کند. برای این منظور روندهای آماری حاصل از داده‌های کمی را با موضوع‌های حاصل از داده‌های کیفی مورد مقایسه قرار می‌دهد. راه‌هایی دیگر نیز می‌توان منظور داشت که ذکر آن‌ها از هدف این مقاله خارج است.

ب. طرح‌های تشریحی

در این طرح‌ها پژوهشگر برای تشریح یک پدیده، ابتدا داده‌های کمی مورد گردآوری

را بررسی می کند و در دامنه داده‌ها نقاط انتهایی را می‌یابد. سپس با استفاده از داده‌های کیفی، به توصیف ویژگی‌های آن‌ها می‌پردازد. در تشریح نتایج یک پژوهش پس از آن که دو گروه از نظر یک متغیر مورد مقایسه قرار گرفتند، از طریق تحلیل داده‌های کیفی به این امر پرداخته می‌شود که چرا این تفاوت وجود دارد.

هم‌چنین می‌توان به گونه‌شناسی پرداخت. برای این منظور ابتدا داده‌های کمی را از طریق تحلیل آماری بررسی کرده و گونه‌های موجود را نمایان می‌کنیم. پس از آن، جهت پی بردن به جنبه‌های مورد بررسی در گونه‌ها، داده‌های کیفی را مورد تحلیل قرار می‌دهیم. رویکرد دیگر تحلیل داده‌ها در سطوح چندگانه است. در انجام این امر، ابتدا داده‌های کمی را در سطح واحدهای مرحله اول (مانند کارکنان) تحلیل می‌کنیم. سپس به تحلیل داده‌های کیفی در سطح واحدهای مرحله دوم (مانند واحدهای سازمانی) می‌پردازیم. پس از آن به تحلیل داده‌های کمی در سطح مدیریت‌های میانی می‌پردازیم. بالاخره داده‌های کیفی مربوط به حوزه‌های مدیران ارشد را تحلیل می‌کنیم و این چنین اطلاعات حاصل از تحلیل داده‌های یک سطح به تحلیل داده‌های سطح بعد کمک می‌کند.

ج. طرح‌های اکتشافی

در این طرح‌ها معمولاً از طریق پژوهش کیفی به تدوین یک ابزار اندازه‌گیری پرداخته می‌شود برای این منظور با گردآوری و تحلیل داده‌های کیفی به تعیین جنبه‌های اصلی پدیده مورد بررسی پرداخته می‌شود. این جنبه‌ها به‌عنوان ابعاد مورد نظر برای تدوین ابزار گردآوری داده‌ها منظور می‌شود. حالت دیگر تحلیل داده‌ها برای پی بردن به داده‌های مقوله‌ای است. برای مثال در پژوهش قوم‌نگاری با تحلیل داده‌های حاصل از مرحله اول متغیرهای مقوله‌ای به دست می‌آید که می‌توان از آن‌ها برای مطالعه همبستگی یا رگرسیون استفاده کرد. هم‌چنین می‌توان به تحلیل داده‌ها برای پی بردن به موارد انتهایی پرداخت. برای این منظور، در تحلیل مقایسه‌ای داده‌های کیفی ابتدا حالت‌های انتهایی را مشخص کرده، پس از آن به گردآوری و تحلیل داده‌ها در یک بررسی پیمایشی پرداخته می‌شود. بالاخره، در استفاده از روش‌های آمیخته باید توجه داشت که استنباط‌های حاصل از داده‌ها از کیفیت لازم برخوردار باشند. برای این منظور باید دقت بیشتری به عمل آید تا در فرایند گردآوری و تحلیل داده‌های کمی عوامل خدشه‌دارکننده اعتبار درونی کاهش یابند. علاوه بر آن در تفسیر داده‌های کیفی لازم است قابل پذیرش بودن یافته‌ها مورد توجه قرار

گیرد [۱۲]. به عبارت دیگر نتایج به دست آمده از پژوهش‌های آمیخته باید با ملاک‌هایی همچون قاطعیت، وثوق‌پذیری و پسندیدگی مطابقت داشته باشند. علاوه بر آن، امکان این که بتوان رخ دادن مسئله مورد بررسی را به هر «علت» دیگری، به جز آنچه که در نتایج پژوهش به دست آمده است، غیر ممکن قلمداد کرد. بالاخره، کیفیت استنباط‌ها در پژوهش‌های آمیخته به: الف. کیفیت طرح تحقیق ب. سازگاری مفهومی و ج. سازگاری تفسیرها بستگی دارد. به عبارت دیگر، میزان سازگاری استنباط‌های به عمل آمده با یکدیگر و نیز با مفاهیم مورد بحث در پژوهش و چارچوب نظری دانش موجود درباره مسئله مورد بررسی، از جمله ملاک‌های کیفیت پژوهش‌های آمیخته است.

از آنجا که درباره مسایل سازمان و مدیریت تا کنون فقط با روش‌های تحقیق کمی یا کیفی پژوهش انجام شده است شناخت لازم، با به کار بردن یکی از این روش‌ها به تنهایی، به دست نیامده است. لذا، نمی‌توان بدون ترکیب این روش‌ها به شناخت لازم دست یافت. بنابراین، لازم است نسبت به استفاده از روش تحقیق آمیخته کوشش به عمل آید. در این راه علاوه بر آشنا کردن دانشجویان کارشناسی ارشد و دکتری، با روش آمیخته، پژوهشگران را نیز باید با این روش تحقیق آشنا کرد. در این راستا، در برنامه‌های درسی دانشکده‌های مدیریت باید نسبت به طراحی و اجرای درسی تحت عنوان روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته همت گماشت. وانگهی، در جهت بالندگی اعضای هیات علمی در استفاده از روش تحقیق آمیخته درباره شناسایی و حل مسایل مدیریت و سازمان، طراحی و اجرای کارگاه‌های آموزشی از اولویت برخوردار است.

منابع

۱. بازرگان، عباس. (۱۳۸۴). «ضرورت توجه به دیدگاه‌های فلسفی زیربنایی معرفت‌شناسی در علوم انسانی برای انتخاب روش تحقیق با تاکید بر روش‌های کیفی پژوهش و ارزیابی آموزشی». (مجموعه مقالات) علوم تربیتی: به مناسبت نکوداشت دکتر علی محمد کاردان. (صص ۳۸-۵۰). تهران: سمت.
2. Bolden, R. and Moscarola, J. (2000). "Bridging the Quantitative-Qualitative Divide", *Social Science Computer Review*, Vol. 18, No. 4, pp.: 450- 560.
3. Bryman, A. (2007). "Barriers to integrating Qualitative and Quantitative Research. *Journal of Mixed Method Research*", Vol. 1, No. 1, pp: 8- 22.
4. Cox, T. Jr. (2004). "Problems with research by organizational scholars on issues of race and ethnicity", *Journal of Applied Behavioral Science*, 40. pp: 124-145.
5. Cassel, C. and Symon, G. (2004). "Essential Guide to Qualitative Methods in Organizational Research", London: Sage.
6. Creswell, J. W. (1998). "Mixed- method research: Introduction and application", In G.J. Cizek (Ed.) *Handbook of Educational Policy*. (pp. 455-472). San Diego, CA: Academic Press.
7. Creswell, J. W. (2003). "Research design: Qualitative, quantitative, and mixed method approaches", (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
8. Denzin, N. K. and Lincoln, Y. S. (eds.). (2000). "Handbook of Qualitative Research", (2nd edn.). Thousand Oaks, CA: Sage.
9. Garcia- Alvarez, E. and Lopez-Sintas, J. (2002). "Contingency Table: A Two-way Bridge between Qualitative and Quantitative Methods", *Field Methods*, Vol. 14, No. 3, pp: 270- 287.
10. Lin, A. C. (1998). "Bridging Positivist and Interpretivist Approaches to Qualitative Methods", *Policy Studies Journal*, Vol. 26, No. 1, pp: 162- 180.
11. Reichardt, C. S. and Rallis, S. E. (1994). *The qualitative-quantitative debate: New perspectives (Directions for Program Evaluation, No. 61)*. San Francisco: Josey-Bass.

12. Tashakkori, A; Teddlie, C. (1998). "Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches", Thousand Oaks, CA: Sage.
13. Tashakkori, A and Teddlie, C. (Eds.). (2003). "Handbook of Mixed Methods in Social and Behavioural Research", Thousand Oaks, CA: Sage.
14. Vitale, D. C.; Armenakis, A .A. and Field, H. S. (2008). "Integrating Qualitative and Quantitative Methods for Organizational Diagnosis", Journal of Mixed Methods Research, Vol. 2, No. 1, pp: 87- 105.
15. Wall, R.; Devine- Wright, P. and Mill, G. A. (2008). "Interactions Between Perceived Behavioural Control and Personal- Normative Motives", Journal of Mixed Method Research, Vol. 2, No. 1. pp: 63- 86.